

ODJECI KRIŽARSKIH RATOVA U HRVATSKOJ

Borislav Grgin

Pohodi evropskih vladara, velikaša i naroda u Svetu zemlju, od 1096. do 1270., s ciljem oslobođenja Kristova groba iz ruku nevjernika, poznati pod nazivom križarski ratovi, jedan su od najkrupnijih događaja svjetske srednjovjekovne povijesti. Osnovni cilj udružen je s tisućama individualnih sudbina i očekivanja u jednu heterogenu idejnu osnovu koja pokreće ljude na put potpune neizvjesnosti. Na put kreću krunjene glave i moćnici, željni osvajanja novih posjeda, stjecanja ratne slave, kao i časne titule borca za pravu vjeru i stvar kršćanstva, čije će se ime sa zahvalnošću spominjati diljem Evrope.¹ S druge strane, tisuće malih, običnih ljudi, ljudi na marginama srednjovjekovnog društva, nose svoje individualne sudbine i očekivanja na taj daleki put prepun neizvjesnosti.² Kolika je snaga i moć vjerskog osvjedočenja kao pokretačkog motiva kod tih ljudi, a koliki je utjecaj turobne životne svakodnevice koju upravo napuštaju? Koliko je običan čovjek na putu u Svetu zemlju ponesen uvjerenjem o potrebi borbe protiv nevjernika i o oslobođenju Kristova groba? Koliki je u njegovim razmišljanjima i vjerovanjima stupanj složenosti i apstraktnosti vjerskih predodžbi i vjerskog znanja koje ti ljudi posjeduju? Je li prosječan križar i u kojoj mjeri usvojio te predodžbe? Posjeduje li njegov intelekt i u kojoj mjeri osjetljivost za filozofske i teološke finese u argumentiranju potrebe pokretanja križarskih ratova? Na ta je pitanja mnogo teže odgovoriti nego utvrditi značaj mnoštva društvenih faktora, poglavito gospodarskih, koji gotovo svakodnevno potiču ljude srednjovjekovnog društva na odlazak u potrazi za boljom srećom.³ Nije li motiv obećane zemlje, zemaljskog raja, u kojem teče med i mlijeko i prije i nakon križarskih ratova u svijesti milijuna migranata u ljudskoj povijesti bio ona pokretačka snaga koja je zračila mnogo većom, praiskonskom privlačnošću i kao magnet privlačila ljude da se odvaže i krenu u nepoznato, putem na kojem ih čeka mnoštvo teških zapreka?⁴

Srednjovjekovna Hrvatska se u vrijeme križarskih ratova ne apostrofira kao zemlja koja je među nosiocima križarskih pohoda na istok. Ipak, hrvatske zemlje,

¹ S. Runciman, *A History of the Crusades I, The First Crusade*, 1986, 92; J. Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem, European Colonialism in the Middle Ages*, Jerusalem 1972, 10; S. Painter, *Western Europe on the Eve of the Crusades u: A History of the Crusades I*, Madison, Milwaukee, London 1969, 15 – 16.

² Runciman, n. dj., 113 – 115; Prawer, n. dj., 10 – 11; Painter, n. dj., 6.

³ Runciman, n. dj., 92, 113 – 115; Prawer, n. dj., 10 – 11; Painter, n. dj., 3 – 11, 29.

⁴ Runciman, n. dj., 115; F. Duncaif, *The Councils of Piacenza and Clermont u: A History of...I*, 244.

komunalna društva na istočnoj jadranskoj obali, zalede dalmatinskih gradova i unutrašnjost, aktivni su svjedoci zbivanja, već od samih početaka, od prolaza križara kroz Hrvatsku 1096. godine.

Kronološki najstariji događaj vezan za križarske ratove, odnosno putem nekih izvora povezan s križarskim ratovima, smrt je hrvatskog kralja Zvonimira 1089. Naime, neki kasniji izvor (Dodatak hrvatskoj redakciji Ljetopisa popa Dukljanina, Ugarsko-poljska kronika, *Historia Salonitanorum pontificum* i *Chronicon breve regni Croatiae Ivana Tomašića*),⁵ nastali mahom od 14. do 16. stoljeća, govore o nasilnoj smrti kralja Zvonimira koja je bila posljedica kraljeva pokušaja da odvede Hrvate u križarski rat.

U historiografiji se mnogo raspravljalo o pitanju nasilne ili prirodne smrti kralja Zvonimira. Kritička historiografija smatra da do danas nema dokaza o nasilnoj smrti kralja Zvonimira. Svi izvori koji govore o tome znatno su mlađi od samog događaja i imaju legendarni karakter. Nastali su vjerojatno u krugovima intelektualaca, poglavito svećenika, u znatno kasnijem razdoblju, sa svrhom objašnjenja činjenice da Hrvati nakon Zvonimirove smrti nisu više imali domaćeg vladara.⁶ Dakle, izvori o nasilnoj smrti kralja Zvonimira ne mogu poslužiti za raspravu o odjecima križarskih ratova krajem 11. stoljeća (to više što Zvonimir umire 1089, nekoliko godina prije pokretanja prvog križarskog rata!), već se ti izvori mogu analizirati sa stajališta vremena u kojem nastaju. Svi autori govore o tome da je kraljev zahtjev za pokretanje križarskog rata dočekan izrazito negativno, što za posljedicu ima ubojstvo kralja. Vrlo je sugestivčan opis u hrvatskoj redakciji Ljetopisa popa Dukljanina:⁷ "... I tako sramotni i nevirni Hrvati počеше govoriti, vapijuće kako psi ali vuci: 'Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine naše izvede...' tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere s bukom i oružjem počеше sići njega i tilo njegovo raniti i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji ležeći u krvi izranjen velicima bolimi, prokle tadaj nevirne Hrvate..."

Sve ove priče o smrti kralja Zvonimira povezuje u osnovi ista fabula: namjera kralja Zvonimira da povede križarski rat (1) – sazivanje sabora (2) – burna reakcija naroda (3) – ubojstvo kralja (4). Sličnost u osnovi fabule svih navedenih izvora dopušta mogućnost da je postojao osnovni predložak po kojem su se objašnjavala navedena zbivanja. To tumači činjenicu da su i autori iz udaljenih sredina i različitog vremena u osnovi suglasni. Vjerojatno je upravo Dodatak hrvatskoj redakciji Ljetopisa popa Dukljanina taj osnovni predložak. Teško shvatljive, krucijalne promjene u povijesti, kao što je naprimjer uzrok promjene dinastije u Hrvatskoj, za što ti učeni ljudi nisu nalazili autentične i vjerodostojne izvorne podatke, objašnjavane su simplificirano, možda po analogiji na slične, realne događaje iz prošlosti ili suvremenosti na širim prostorima. Osim toga, vrijeme u kojem ove legende nastaju znatno je različito

⁵ N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972, 70 – 75; Ljetopis popa Dukljanina, latinski tekst s hrvatskim prijevodom i "Hrvatska kronika", Zagreb 1950; F. Šišić, *Ljetopis popa Dukljanina*, SKA, Pos. izdanja knj. LXVII, Beograd-Zagreb 1928, 412 – 416; N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, SAN, Pos. izd. knj. CCXCIX, Beograd 1967, 110 – 112.

⁶ N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990, 146 – 7.

⁷ Ljetopis..., 67.

od vremena vladavine kralja Zvonimira. Velike borbe između kralja, feudalnih obitelji, komuna, prodor Turaka i drugi faktori koji unose nemir i permanentne sukobe i nesigurnost u vremenu od 14. do 16. stoljeća na hrvatskom prostoru, predstavljaju plodno tlo, motivacijsku podlogu za nastanak legendi s upravo ovakvom fabulom. Legende su po svojoj prilici nastale u vrijeme kada je sam pojam i značenje križarskog rata već afirmiran u hrvatskoj sredini. Do njegove afirmacije dolazi vjerojatno ne toliko putem samih križarskih pohoda u Svetu zemlju koliko širenjem pojma križarskog rata i na pohode protiv raznih hereza. To je na našim prostorima osobito bilo izraženo u propagiranju križarskih ratova protiv heretika u hrvatskim zemljama i poglavito Bosni, tijekom 13. stoljeća. Ti bi nam događaji mogli poslužiti i kao "terminus ante quem non" za nastanak ovih legendi.⁸ Kao što je već ranije istaknuto, one ne predstavljaju autentične i vjerodostojne izvore za odjeke križarskih ratova u Hrvatskoj krajem 11. stoljeća, već su svjedočanstvo shvaćanja jednog bitno različitog vremena.

Što se zna o odjecima prvog križarskog rata u Hrvatskoj? Za odgovor na to pitanje poslužiti će prvorazredni izvori: izvještaj Francuza Rajmonda de Agilesa, dvorskog svećenika tuluskog grofa Rajmunda IV, koji je s križarima na putu u Svetu zemlju 1096. prošao primorskim dijelom Hrvatske. S njim se uglavnom podudara izvještaj Vilima Tirskog (pisao oko 1170, a umro 1190. godine) o prolazu križara kroz Hrvatsku, ali taj izvještaj sadržava i neke dragocjene samostalne podatke.⁹

Osnovno u čemu se oba izvora slažu jest nepovjerenje kojim Hrvati dočekuju križarsku vojsku, kao i česti međusobni sukobi. Sigurno je da navedeni izvještaji nisu sasvim nepristrani, jer potječu od jedne od zainteresiranih strana, pa se opravdavaju svi postupci križara, a krivnja za sukobe potpuno pripisuje domaćem stanovništvu. Autentični domaći izvori koji svjedoče o ovom prolazu križara ne postoje, pa sve zaključke valja izvoditi iz navedenih vrela, što nalaže opreznost u zaključivanju. Važno je upozoriti i na vrijeme u kojem se zbivaju navedeni događaji, 1096. godina. Hrvatska je upravo u razdoblju prijestolnih borbi, interregnuma, između smrti posljednjeg kralja čije je sjedište u Hrvatskoj – Stjepana II, 1090. i dolaska Arpadovića na vlast 1102. te neposredno prije bitke na Gvozdu, 1097. Vjerojatno je takva situacija utjecala na to da prolaz križara protječe s ovoliko poteškoća. Kao i svako prijelazno razdoblje i ovo je vjerojatno doba kaotičnosti i pravne nesigurnosti. Ponovno treba upozoriti na moguću tendencioznost ovih izvještaja, jer se ni križari nisu previše ljubazno ophodili sa stanovništvom zemalja kojima su prolazili, ni u prvom ni u kasnijim križarskim ratovima, a to se vidi i u dijelu ovih izvještaja.¹⁰

Smatram da je ključno pitanje kod objašnjenja kako i zašto upravo tako Hrvati primaju križare u ovom i u budućim križarskim ratovima, problem dostignutog nivoa komunikacije među ljudima, razmjene ideja, znanja i informacija. Na kakvom je to stupnju u ruralnom društvu srednjovjekovne Hrvatske krajem 11. stoljeća? Je li i do

⁸ I. Goldstein, Kako, kada i zašto je nastala legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira? (Prinos proučavanju mehanizma nastajanja legendi u hrvatskom srednjovjekovnom društvu), Radovi IHP 17, Zagreb 1984, 42.

⁹ F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, 401 – 404; N. Klaić, Izvori..., 84 – 85.

¹⁰ Šišić, Priručnik..., 401; N. Klaić, Izvori..., 84 – 85.

njih već u to vrijeme došao glas o pokretanju križarskog rata i o njegovim ciljevima? Koliko je i do kojeg stupnja uopće afirmirana religiozna svijest, odnosno kršćanska (katolička) vjera i svjetonazor u ruralnom hrvatskom zaleđu krajem 11. stoljeća? Sve su to otvorena pitanja, na koja historičar, zbog nedostatne izvorne građe, teško može dati pouzdane odgovore. Ipak, može se pretpostaviti da upravo veći ili manji nedostatak gore spomenutih obilježja na hrvatskom selu krajem 11. stoljeća predstavljaju važan uzrok za upravo ovakav doček križara. To objašnjava da su o križarima 1096. stanovnici hrvatskih sela znali malo, zbog početnog stadija vjerojatno ništa, a ako su nešto i znali, onda je to bilo iskrivljeno. Hrvati tretiraju križare jednostavno kao neprijateljsku stranu, tuđu vojsku koja ih sama po sebi ugrožava, a križari su taj neprijateljski stav svojim postupcima još i potencirali.

Iz zasada poznatih izvora nema nikakvih podataka o odjeku drugog i trećeg križarskog rata u hrvatskim zemljama. Križari se na pozornici hrvatske povijesti ponovno javljaju s četvrtim križarskim ratom. Naime, francuski vitežovi koji na poziv pape Inocenta III predvođe pohod, koncentrirali su se 1202. u Veneciji tražeći brodski prijevoz u Svetu zemlju. Kako nisu uspjeli platiti potreban novac, našli su se u nezavidnoj situaciji. Nju je vješto iskoristio stari i lukavi mletački dužd Henrik Dandolo. On ucjenjuje križare da mu u zamjenu za dugovanu svotu pomognu osvojiti Zadar, koji je već dulje vrijeme objekt neostvarenih aspiracija Mletačke Republike.¹¹ Snažna mornarica uputila se prema Zadru, zadržavši se nakratko i u Puli, ostavivši snažan dojam na njezine žitelje.¹² Unatoč protivljenju dijela križara i kasnijoj osudi samog pape, osvajanje Zadra je u studenom 1202. ipak izvršeno. Na ovom mjestu nećemo se baviti tijekom osvajanja Zadra, jer je to posebno opisano u izvorima.¹³ Za ovaj je tekst važnije kako su križari primljeni u Zadru, što je stanovništvo o njima znalo i kakve je odjeke osvajanje Zadra imalo općenito na hrvatskim prostorima te kakva je razlika u odnosu prema križarima između hrvatskog sela krajem 11. stoljeća i dalmatinske komune početkom 13. stoljeća.

Dolazak križarsko-mletačke vojske pod grad preplasio je zadarsko stanovništvo. Iz sačuvanih podataka može se pretpostaviti da strah od obje grupacije koje su bile pod gradom nije bio podjednak. Pravih namjera Mlečana i opasnosti koja im s te strane prijete Zadrani su zacijelo bili svjesni. Ali vjerojatno nisu, barem u prvo vrijeme, vjerovali da bi se križari mogli tako zdušno priključiti Mlečanima. Jasno je da Zadrani znaju tko su križari, kamo idu i s kojim zadatkom. Oni iznose, što je vrlo indikativno, na zidine svoga grada križeve.¹⁴ Ta simbolička gesta je višeznačna i govori da su Zadrani dobro upućeni u zbivanja. Zadar se time legitimira pred svojim

¹¹ P. Skok, Tri starofrancuske hronike o Zadru u godini 1202, Zagreb 1951, 78 - 82, 146 - 151.

¹² Skok, n. dj., 152 - 153. "... i čak činjahu sve veće i veće veselje, tako da su građani bili zapanjeni onim velikim veseljem, i ovom velikom mornaricom, i ovom velikom plemenitošću, koju su činili. I rekoše, doista je istina, da se nikada tako lijepa i bogata mornarica nije vidjela na okupu ni u kojoj zemlji, kako se skupila ovdje."

¹³ Skok, n. dj., 83 - 99; N. Klaić, Izvori..., 107 - 108.

¹⁴ N. Klaić - I. Petricioi, Zadar u srednjem vijeku, Prošlost Zadra II, Zadar 1976, 177; U veljači 1203. papa Inocent III piše iz Laterana križarima, prijeteci im izopćenjem zbog počinjenog nedjela te ih uz ostalo podsjeća na taj postupak Zadrana: "... Quumque cives subire cum Venetis iudicium nostrum vellent, nec in hoc etiam apud vos potuissent misericordiam invenire, circa muros suos crucis imagines suspende-runt." Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III, Zagreb 1905, 21.

osvajaćima kao kršćanski grad, što dokazuje vjeru Zadrana u čiste namjere križara, jer oni ne bi smjeli napadati kršćanske gradove.¹⁵ Zadrani su svjesni kako postoji mogućnost da među križarima mnogi i ne znaju da je riječ o kršćanskom gradu. Ovo je moglo izazvati prilično uvjerljiv dojam i biti efikasno oružje protiv eventualnih mletačkih objeda na račun grada i njegovih žitelja. To nije uspjelo spriječiti nesreću. Povjerenje Zadrana u križare, osobito u njihovu riječ, čini se da je u početku bilo veliko. Na nagovor Roberta od Bovesa Zadrani neposredno prije napada odustaju od već sklopljene pogodbe s Mlečanima o predaji grada. On im garantira da ih križari neće napasti i da mogu biti mirni ako se mogu obraniti od samih Mlečana. Ta vjera u zadanu riječ križara skupo će stajati Zadrane.¹⁶ Do osvajanja grada ipak je došlo, ali nesuglasice u taboru križara prisutne su i neposredno prije samog napada (naprimjer opat od Vauxa iz reda cistercita),¹⁷ a nastavljaju se i nakon osvojenja grada. Simon od Montforta i opat od Vauxa otići će 1203. u Ugarsku, nezadovoljni onim što su proživjeli, posebno postupcima Mlečana. U gradu su brzo potrošene sve zalihe, stanovništvo se razbježalo, a mnogi su siromašni križari odlazili iz grada bilo na lađe bilo u hrvatsko zaleđe, tako da se vojska gotovo posve razišla.¹⁸ Uza sve to stigla je i papina osuda izvršenog zločina nad Zadrom.¹⁹

O križarskom osvajanju Zadra znalo se i na širim hrvatskim prostorima. Splitski kroničar Toma Arhidakon prilično je opširan u opisivanju tih zbivanja.²⁰ Zanimljivo je da je Toma izrazito negativno nastrojen prema Zadru i da se cijeli njegov opis svodi u biti na to da je Zadrane snašla božja kazna za razna njihova nedjela. Nada Klaić smatra da Toma, kao Splitski, izražava gledište elite svoje komune koja je zavidna sjaju i bogatstvu dalmatinske metropole, pa iz toga izlazi ovakav Tomin tekst.²¹ I te elemente treba svakako uzeti u obzir, jer je komuna u 13. stoljeću za svoje stanovnike

¹⁵ U istom pismu piše papa Inocent III: "... Debuerant autem vos a tam nequissimo proposito vel reverentia crucis assumptae, vel carissimi in Christo filli nostri Henrici regis Ungarorum illustris, et nobilis viri Andreae ducis fratris eius, devotio, qui pro terreae sanctae subsidio crucis signaculum assumerunt, vel saltem apostolicae sedis auctoritas, quae vobis curavit districtius inhiberi, ne terras Christianorum invadere..." CD III, 21; Naime, papa je reagirao već ranije. Saznavši od svoga legata Petera Capuana da će Zadar biti napadnut, odmah je poslao pismo križarima u kojem im zabranjuje da napadaju kršćanske gradove, a posebno poimence Zadar, koji je u rukama ugarskog kralja što je i sam uzeo znak križa. E. H. McNeal – R. L. Wolff, *The Fourth Crusade: A History of...*, 173. Poznato je da su još u prvom križarskom ratu križari bili obvezani da sve crkvene posjede na bivšem bizantskom teritoriju koji im padnu u ruke, uredno vrate. Runciman, n. dj., 109.

¹⁶ Skok, n. dj., 94 – 95; N. Klaić, *Izvori...*, 107 – 108.

¹⁷ "...I tada se diže opat od Vauxa iz reda cistercita i reče im: 'Gospodo, ja vam zabranjujem u ime rimskog pape navali na ovaj grad, jer je kršćanski, a vi ste hodočasnici.'" Skok, n. dj., 94 – 95; N. Klaić, *Izvori...*, 108.

¹⁸ Klaić – Petricioli, n. dj., 179.

¹⁹ "... sub interminatione anathematis districtae praecipimus, quatenus Jaderam nec destruatibus amplius quam hactenus est destructa, nec destrui faciatibus, aut quantum in vobis fuerit permittatis, sed nunciis regis eiusdem omnia ablata restituere procuretis." CD III, 21; U svojim pismima iz Zadra, u travnju 1203, francuski križari umiruju papu Inocentia III: "... nos quam successores nostros sedi apostolice obligamus quod ad mandatum eius satisfactionem curabimus exhibere." Također, mole i za oprostjenje zbog svog postupka sa Zadrom. CD III, 26 – 28.

²⁰ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Scriptores III*, Zagreb 1894, 82 – 84; Toma Arhidakon, *Kronika*, Split 1960, 45 – 46.

²¹ Klaić – Petricioli, n. dj., 180.

bila dijelom poput nacionalne identifikacije u današnje vrijeme, okvir u kojem se žestoko manifestirao njihov svojevrsni patriotizam. Onaj tko je slabiji sa zavišću, često i s mržnjom i pohleptom, gleda na svoje moćnije susjede. Za nas je ipak najinteresantniji onaj dio teksta u kojem Toma objašnjava da je Bog kaznio Zadranc jer su prezreli kršćanstvo i zarazili se herezom, a svi otmjeniji i bolji građani primali su i zaštićivali heretike.²² Kako trebamo gledati na ove Tomine tvrdnje? Sigurno je da u njima ima dosta pretjerivanja, zbog već spomenutih razloga. Međutim, poznavajući situaciju u Bosni u to vrijeme (sabor na Bilinu polju 1203), zatim zbivanja u Evropi za vrijeme pontifikata Inocenta III (1198 – 1216), borba protiv hereza, pojava novih crkvenih redova-franjevaca i dominikanaca i drugo, može se pretpostaviti da u tim podacima ima bar djelomično i realne osnove. Nada Klaić smatra da Toma Arhidakon iznosi ove tvrdnje jer ima na umu slučaj Mateja i Aristodija, sinova Zorobabelovih, koji su bili poznati patareni.²³ Može se reći da Toma Arhidakon, pripadnik elite – svećenik u dalmatinskom komunalnom društvu 13. stoljeća, konkretno u Splitu, sasvim dobro poznaje smisao i cilj križarskih ratova i potpuno je upućen u sva relevantna zbivanja. On povoljno prihvaća križare i opravdava njihov postupak prema Zadru. Taj njegov stav izvire iz dvije činjenice: on je crkvena osoba, a usto je pripadnik splitske komune koja se sa Zadrom i drugim dalmatinskim komunama bori za prvenstvo.

Razlika u odnosu prema križarima ruralnog dijela (zaleđa) Hrvatske 1096. i komunalnih društava na obali početkom i tijekom 13. stoljeća je velika. U komunalnim društvima, konkretno u Zadru i Splitu, očito se mnogo više zna o križarima, zna se tko su, kamo i zašto kreću. Prema križarima zauzima se u pojedinim trenucima pozitivan stav motiviran unutarnjim razlozima (Split i Toma Arhidakon) ili vanjskom opasnošću (Zadar, opsada grada, iznošenje križeva na zidine, vjera u zadanu riječ križara). Kako objasniti ovako veliku razliku u odnosu na hrvatsko selo 1096? Dio odgovora je svakako i to da je već čitavo stoljeće prošlo od prvog križarskog rata, završena su sljedeća tri križarska rata. Sto godina su stizale nove vijesti i glasine. To je očito imalo rezultata. Važno je napomenuti da je ovdje riječ o komunalnim društvima koja su bitno različito strukturirana od hrvatskog društva u zaleđu. Društveni i ekonomski odnosi u komuni, pravni status čovjeka-pojedinca, prosječan stupanj pismenosti ljudi, prisutnost crkvenih institucija (crkve, samostani, biskupije), sve je u komunalnim društvima slojevitije, jasnije raščlanjeno.²⁴ Ljudska komunikacija i razmjena informacija na višem je stupnju organiziranosti, brža je i točnija. Katoličanstvo kao vjera i crkva kao institucija su učvršćeni, znanje o križarima adekvatnije zahtjevima vremena i događaja. Sve u svemu, jedan bitno nov, kvalitativ-

²² Thomas, n. dj., 83; Toma Arhidakon, n. dj., 46.

²³ Klaić – Petricioli, n. dj., 180, bilj. 183.

²⁴ O dalmatinskim komunalnim društvima u razvijenom srednjem vijeku vidi npr. N. Klaić – I. Petricioli, n. dj., 147 – 247, 289 – 499. N. Klaić, Trogir u srednjem vijeku, Povijest grada Trogira knj. II, sv. 1, Javni život grada i njegovih ljudi, Trogir 1985, 49 – 371; ista, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, 11 – 253; Povijest Hrvata u srednjem vijeku, Zagreb 1990, 165 – 248; T. R a u k a r, Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, HZ XXXIII-XXXIV, 1980 – 81, 139 – 209; isti, Komunalna društva u Dalmaciji u XV stoljeću i u prvoj polovini XVI stoljeća, HZ XXXV, 1982, 43 – 118; Zadar u XV stoljeću, Ekonomski razvoj i društveni odnosi, Zagreb 1977.

no i kvantitativno viši stupanj znanja i obaviještenosti o križarima i križarskim ratovima nego što je to bilo 1096. Nažalost, nema takvih izvora, ali bi bilo zanimljivo kad bismo mogli usporediti kako reagira selo, a kako grad 1096, kako pak 1202. Kakve su promjene u tom stoljetnom intervalu? Time bismo unijeli više svjetla u pitanja koja se pred nas postavljaju.

Odjeci petog križarskog rata u hrvatskim zemljama sačuvani su nam kod Tome Arhidakona u opisu dolaska kralja Andrije Arpadovića i križarâ u Split, 1217. godine.²⁵ Opis je zanimljiv i detaljan. Ovaj izvor daje jasniju osnovu za zaključivanje o tome kako su dalmatinska komunalna društva u 13. stoljeću prihvaćala križare i što su o njima znali. Toma Arhidakon je ovdje mnogo jasniji, za razliku od opisa križarskog osvajanja Zadra, koji je motiviran drugim razlozima, a ne težnjom za točnim opisom događaja. Detaljno se opisuje kako kralj Andrija prikuplja brodove iz jadranskih gradova, hranu, oružje i opremu. U gradu je bilo i mnoštvo križara Sasa koji su, po Tomi Arhidakonu, mirno čekali da kralj otplovi. Na zapovijed kralja Andrije Splitsani su čitavo predgrađe prepustili vojsci za stanovanje, ali je njih bilo toliko da su zaposjeli i sva okolna polja. Toma izričito navodi da su se građani dijelom bojali tog mnoštva, a dijelom mu se čudili. Nakon dolaska kralja održane su velike crkvene svečanosti u kojima je zajedno sudjelovala vojska i stanovništvo, a kralja je, po Tomi, komuna nakon svečanosti obilato počastila. Nakon još nekog vremena, smrti dotadašnjeg splitskog nadbiskupa i drugih zbivanja, kralj se sa svojim križarima ukrao na brodove i otplovio u Svetu zemlju. Splitsani su mu za pratnju do Drača dali dvije galije. Kralj nije imao dovoljno brodova za prijevoz svih križara, pa ih se dio vraća kućama, a dio čeka drugu priliku za prijevoz. Toma Arhidakon zatim opisuje zgrade i nezgode kralja Andrije u Svetoj zemlji.

Iz ovog opisa proizlazi da Splitsani reaguju pozitivno na zahtjeve kralja Andrije, osiguravaju smještaj križarskoj vojsci i drugo. Osim iskazivanja lojalnosti kralju, time pokazuju da znaju za dolazak križara, a većina vjerojatno zna tko su križari i što je cilj njihova pohoda. Dio građana prima križarsku vojsku sa strahom, dio s čuđenjem. Strah je uobičajena pojava kada se civilno stanovništvo nađe okruženo velikim brojem naoružanih ljudi. To je manifestacija osjećaja ugroženosti koji se u takvim situacijama redovito javlja. Valja pretpostaviti da su viši stupanj straha iskazivali ljudi nižeg društvenog ranga, oni koji su slabije i netočnije bili obaviješteni o tome tko su naoružani došljaci, kao i osobe koje su po svojim psihološkim karakteristikama čuvstveno labilnije i više od ostalih podložne strahu i panici. Oni drugi, bolje obaviješteni i stabilniji, nisu pokazivali strah, već interes za križarsku vojsku, njezina unutarnja i vanjska obilježja. U toj drugoj grupi prednjače predstavnici crkvene i svjetovne vlasti u komuni, koji svoje postupke permanentno koordiniraju s kraljem i njegovim planovima. Veličanstvene procesije gradom, velike gozbe, darivanja i drugo nakon kraljeva dolaska u Split, u čemu podjednako sudjeluju i Splitsani i križarska vojska, svjedoči da su Splitsani u cjelini povoljno prihvatili križare, kao i da su prije i tijekom njihova boravka u Splitu najvjerojatnije o njima saznali većinu relevantnih informacija. Toma Arhidakon, pisac ovih redaka, izuzetno je dobro upućen u sva zbivanja, prema križarima je pozitivno nastrojen, o njima zna dosta, a odlično je

²⁵ Thomas, n. dj., 88 – 91; Toma Arhidakon, n. dj., 49 – 50.

upućen i u šira zbivanja, što dokazuje opisom zgoda i nezgoda kralja Andrije u ratovanju po Svetoj zemlji. To pokazuje da je elita dalmatinskih komuna u to vrijeme dio matice značajnih evropskih zbivanja.

Vjekoslav Klaić u prvoj knjizi svoje "Povijesti Hrvata" opisuje put kralja Andrije prema Splitu.²⁶ Kralj je iz Mađarske prešao Dravu pa je putem preko Zagreba i planine Gvozda, Modruša te dolinom rijeke Zrmanje došao naposljetku do Splita. Putem su mu se priključili i neki hrvatski velikaši, naprimjer Stjepan Babonić, blagajski knez.²⁷ U Zagrebu je crkva zamolila kralja za potvrdu povlastica. To je učinjeno, a kralj je posvetio i crkvu Svetog Stjepana.²⁸ Iz toga se može zaključiti da su i pripadnici društvene elite u kontinentalnoj Hrvatskoj i Slavoniji bili aktivni sudionici ili svjedoci kraljeva pohoda. Može se pretpostaviti da su u većini znali za njegovu svrhu. To se može pouzdano tvrditi za apostrofirani dio hrvatskog plemstva, kao što je naprimjer Stjepan Babonić. On i drugi hrvatski velikaši koji se priključuju kralju iskazuju time u isti mah i lojalnost svome senioru, kao i želju da postanu borci za stvar prave vjere. To nam govori da su ti velikaši, njihove ideje, razmišljanja, informacije koje posjeduju, njihova predodžba društvene hijerarhije i drugo potpuno sukladni dominantnim obilježjima tog društvenog sloja u cijeloj zapadnoj (katoličkoj) Evropi. Nažalost, nema podataka o tome kako su križare doživjeli stanovnici dijelova Slavonije i Hrvatske kojima su prolazili.

O odjecima šestog, sedmog i osmog križarskog rata u Hrvatskoj nema dosada poznatih, sačuvanih podataka. Međutim, u prvoj polovici 13. stoljeća, poglavito nakon odluka Lateranskog koncila iz 1215, u Evropi se pod firmom križarskog rata počinju intenzivno progoniti razni heretički pokreti. U našim krajevima pod udar ponajprije dolaze pripadnici takozvane "Crkve bosanske". Akcije protiv njih vode se intenzivno već 1199. godine nakon tužbe dukljanskog kralja Vukana papi Inocentu III.²⁹ U opću uzbunu uključuju se uz papu i njegove legat ugarski kralj te splitski i dubrovački nadbiskupi sa svojim svećenstvom.³⁰ Ta prva velika napetost završava

²⁶ V. Klaić, Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća I, Zagreb 1980, 226.

²⁷ Kralj Andrija potvrđuje Babonićima privilegij kralja Emerika, 1218. i navodi: "...cum nos divino monitu versus terram sanctam sepulchri nostri salvatoris ad defendendum in brachio potenti salubri cum prosperitate profecti fuisset, idem comes Stephanus frater dicti Baboneg non monitu nostro angariatus, quin imo clare fidelitatis voto instructus ad nostrum decus cum suis et eiusdem fratris sui proximis familiaribusque notabilibus satis honesto cetero et congruo armis condenter fulcito equitibus ducentis et quinquaginta pecuniarum ipsorum propriarum in expensis per iter continuum nostro felici in aditu et reditu nobiscum procedere..." CD III, 168.

²⁸ CD III, 147 – 149.

²⁹ "...Demum vero paternitatem vestram nolumus latere, quia heresis non modica in terra regis Ungariae videlicet Bossina pululare videtur, in tantum quod peccatis exigentibus ipse ban Culinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Miroslavi chemensis (uxor) et cum pluribus consanguineis suis seductus plus quam decem milia Christianorum in eandem heresim introduxit..." CD II, Zagreb 1904, 334.

³⁰ U pismu iz Laterana, 11. X. 1200. papa Inocent III opominje kralja Emerika da progoni bana Kulina zaštitnika heretika: "...et nisi banus predictus universos hereticos de terra sue potestati subiecta proscripserit, bonis eorum omnibus confiscatis tu eum et hereticos ipsos non solum de terra eius, sed de toto Ungarie regno proscribas et bona talium, ubicumque per terram tuam potuerunt inveniri, confiscas, nec parcat oculus tuus bano predicto, qui contra eum iurisdictionem exerccas temporalem, si alias ad viam rectitudinis non poterit revocari." CD II, 351.

1203. godine sporazumom na Bilinom polju kraj Zenice.³¹ Već 20-ih godina 13. stoljeća to se pitanje ponovno zaoštrava. U sljedećih četvrt stoljeća, do sredine 13. stoljeća, planirano je ili izvedeno više križarskih pohoda (1222 – 23, 1225, 1227, 1234 – 38, 1245).³² U našoj historiografiji postoje bitno različita mišljenja o tome da li su i koji od tih ratova vođeni. Miroslav Brandt prihvaća većinu gore navedenih datuma.³³ Jaroslav Šidak prihvaća kao zaista realiziran samo pohod 1234 – 38.³⁴ Sima Ćirković je također sklon većini navedenih datuma.³⁵ Nada Klaić u svojoj analizi zaključuje da niti jedan pohod u stvarnosti nije izvršen, sve je ostalo na planovima. Bosanski vladar Matej Ninoslav bio je tada suviše jak da bi se išta moglo postići.³⁶ Osim toga, Nada Klaić je sklona odbaciti i heretičnost "Crkve bosanske" kao pokretački motiv namjeravanih križarskih ratova, već smatra da je svc motivirano političkim razlozima, to jest planovima ugarskog dvora i crkve, zaodjenuto u plašt borbe protiv heretika. Ova pitanja stoje i dalje sasvim otvorena u historiografiji, a nisu predmet našeg posebnog interesa. Nas zanima kako i koliko su se ta zbivanja odrazila na hrvatskim prostorima. Jesu li križarski ratovi protiv Bosne uistinu vođeni i koliko ih je bilo, to se točno ne zna, ali se zna da se tijekom cijele prve polovice 13. stoljeća vrlo često šalju pozivi u križarski rat na bosanske heretike.³⁷ To je ostavilo traga u hrvatskim zemljama, ponajviše u dalmatinskim gradovima. Već smo vidjeli kako Toma Arhidakon upravo

³¹ Goldstein, n. dj., 41 – 42; "... Nos priores illorum hominum... promittimus coram deo et sanctis eius, stare ordinationi et mandatis sancte romane ecclesie tam de vita et conversatione nostra, quam ipsius obsecundare obedientie et vivere institutis, obligantes nos pro omnibus, qui sunt de nostra societate et loca nostra cum possessionibus et rebus omnibus, si aliquo tempore deinceps sectati fuerimus hereticam pravitatem." CD III, 24; N. Klaić, Izvori..., 313.

³² 3. XII. 1221. papa Honorije III nalaže svom legatu Akonciju da poradi protiv heretika u Bosni. (CD III, 196-7.) 5. XII. 1221. piše ostrogonskom nadbiskupu i njegovim sufraganima da nastoje uništiti bosanske heretike (CD III, 198 – 9). 12. III. 1222. javlja Dubrovčanima neka sebi biraju nadbiskupa koji će ukrotiti Omišane i bosanske heretike (CD III, 209 – 210). 14. X. 1234. papa Grgur IX piše hercegu Kolomanu neka privodi pravoj vjeri hrvatske heretike (CD III, 415). 17. X. 1234. papa piše bosanskom biskupu neka daje oprost onima koji suzbijaju heretike, prima kralja Kolomana kao križara pod pokroviteljstvo Svetog Petra, bosanskom biskupu nalaže neka iskorjenjuje herezu, obećava križarima protiv heretika pokroviteljstvo Svete stolice (CD III, 416 – 419). 22. XII. 1238. Grgur IX piše ostrogonskom nadbiskupu i njegovim sufraganima neka podupiru bosanskog biskupa Ponsu pri utiranju heretika, hercega Kolomana moli neka nastoji iskorjeniti heretike u bosanskoj biskupiji, a varadinskome opatu nalaže neka sabire za križare i namijeni to bosanskom biskupu (CD IV, Zagreb 1906, 64 – 65, 67). 23. XII. 1238. papa ponovno piše biskupu Ponsi da iskorjenjuje herezu (CD IV, 67 – 68). 7. XII. 1239. papa poziva priora dominikanaca u Ugarskoj neka šalje nekoliko propovjednika u Bosnu da iskorjenjuju herezu (CD IV, 94 – 95). 3. XIII. 1246. papa Inocent IV šalje kaločkom nadbiskupu znak križa da vojuje na heretike u Bosni i javlja mu da može posjede heretika podijeliti vjernicima (CD IV, 298 – 299). 30. I. 1247. nalaže kralju Beli da pobije heretike (CD IV, 310 – 311). 27. III. 1248. nalaže senjskom biskupu i splitskom prioru male braće da istražuju o životu bana Ninoslava (CD IV, 342).

³³ M. Brandt, Dubrovnik i heretička Bosna u prvoj polovini XIII stoljeća, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 12, 1970, 27 – 57.

³⁴ J. Šidak, O pitanju heretičkog "pape" u Bosni 1223. i 1245, Razprave SAZU V (Hauptmannov zbornik), 1966, 143 – 160; isti, "Ecclesia Slavoniae" i misija dominikanaca u Bosni u: Studije o "Crkvi bosanskoj" i bogumilstvu, Zagreb 1975, 177 – 209; Nova građa o akciji rimske kurije u Bosni 1245, HZ XXVII-XXVIII, 1974 – 75, 319 – 325.

³⁵ S. Ćirković, Istorija srednjovjekovne bosanske države, Beograd 1964, 58 – 70.

³⁶ N. Klaić, Srednjovjekovna Bosna, Zagreb 1989, 110 – 148.

³⁷ vidi bilj. 33 i 35.

heretičnosti građana Zadra pripisuje značenje uzroka teške zadarske tragedije 1202.³⁸ To znači da je u njegovo vrijeme dalmatinsko svećenstvo svjesno potrebe borbe protiv heretika. Ta je svijest stvarana tijekom cijele prve polovice 13. stoljeća. Valja pretpostaviti da se upravo sada mnogo čvršće, neposrednije i jasnije udomaćio sam pojam te svrha, opravdanost i pozitivnost križarskih ratova u hrvatskim zemljama.³⁹ Vjerojatno je propaganda za pokretanje pohoda na bosanske heretike u tome odigrala mnogo značajniju ulogu nego cijela dotadašnja povijest križarskih ratova. Iz raznih razloga, od kojih su mnogi već spomenuti, Hrvati su o tim ratovima dotada znali relativno malo i nepouzdanano. Shvatljivo je da su većeg odjeka u našim krajevima mogla imati zbivanja u neposrednoj blizini nego ona tisućama kilometara daleko. Ove reakcije nisu bile jednake u različitim hrvatskim zemljama i u različitim društvenim slojevima. Dalmatinskom svećenstvu, posebno visokoj crkvenoj hijerarhiji, bilo je stavljeno u neposredan zadatak boriti se protiv heretika te su oni u tome i najagilniji.⁴⁰ Veliko je pitanje kako se pritom držalo stanovništvo sela i gradova u Dalmaciji i Hrvatskoj. Ako se povežu u cjelinu Tomine tvrdnje o općoj zaraženosti Zadranu herezom, slučaj Mateja i Aristodija, sinova Zorobabelovih, koji spominje Nada Klaić, zatim djelatnost nadbiskupa Bernarda u Splitu i Trogiru, gdje je bilo mnogo patarena, može se pretpostaviti da je oko 1200. u dalmatinskim komunama izražena prisutnost patarenske hereze. To je predstavljalo krupan problem za crkvene vlasti, te je tako stvarana duhovna klima za obračun koji se uklopio u kontekst evropske situacije na vjerskom polju u to vrijeme. Opasnost od širenja heretičkih ideja postojala je cijelo vrijeme prve polovice 13. stoljeća, jer su veze s Bosnom, kontakti stanovništva i razmjena ideja bili prilično razvijeni. Sve to objašnjava da se upravo kod dalmatinskog svećenstva najranije i najjače mogla javiti potreba za obračunom s hereticima kod kuće, a onda naravno i u Bosni odakle to zlo dolazi. Civilna vlast u hrvatskim zemljama se u svom stavu prema križarskim ratovima na Bosnu vodila ponajprije državnim interesima. Komune na obali imale su svoje interese, feudalni moćnici u Slavoniji svoje. Na tome se često razbijao eventualni početni polet (primjer mačvanskog namjesnika Ivana 1227).⁴¹ Dubrovnik je, naprimjer, po mišljenju Miroslava Brandta, cijelo ovo vrijeme podržavao Bosnu iz svojih interesa (neometana trgovina i promet sa zaleđem). Dubrovnik je kažnjen na taj način da je dubrovački nadbiskup 1246. optužen da je zaredio i svjesno pomagao bosanskog biskupa-heretika. Potaknut tom optužbom papa Inocent IV je 26.VIII.1247. donio kaznenu odluku da se bosanska biskupija otcijepi od dubrovačke i pripoji katoličkoj nadbiskupiji, tvrdeći da će se jedino na taj način crkva u Bosni vratiti u jedinstvo s rimskom crkvom.⁴² Teško je ne primijetiti da se iza tih vjerskih pitanja, pravovjernosti, interesa crkve i drugo, krije sukob dvaju državnih interesa, Ugarske i Dubrovnika, a jači takmac izlazi kao pobjednik.

³⁸ Thomas, n. dj., 83; Toma Arhidakon, n. dj., 46.

³⁹ Goldstein, n. dj., 42.

⁴⁰ Primjer za to je splitski nadbiskup Bernard koji je oko 1200. protjerao ne mali broj patarena iz Splita i Trogira. CD II, 351.

⁴¹ Šidak, "Ecclesia...", 183.

⁴² Brandt, n. dj., 27 – 28, 51 – 56.

U Evropi će se i nakon 1270. godine govoriti o križarskim ratovima iako će oni imati sve manje veze s prvotnim smislom, oslobođenjem Kristova groba. Križarski rat propagirat će se protiv raznih protivnika, ali će se u stvarnosti u ratove sve manje kretati. Taj će pojam u svijesti ljudi, poglavito svećenika, još dugo postojati, u smislu pohoda na svakovrsne nevjernike.

Tijekom 14. stoljeća turska će oružana sila sve više jačati na Balkanskom poluo-toku. Postupnim osvajanjem raznih područja ili njihovima stavljanjem u vazalnu ovisnost, Turci polako ali sigurno šire prostor pod svojom vlašću. Nakon bitke na Marici 1371. i posebno na Kosovu 1389. i južnoslavenske zemlje bivaju zahvaćene turskom ekspanzijom. Strah od Turaka, povezan s motivom borbe protiv nevjernika, stvorio je u Ugarskoj povoljnu klimu za pokretanje vojnog pohoda s ciljem suzbijanja turske najezde i obrane vjere, pod egidom križarskog rata. Pozive za pomoć kralj Žigmund Luksemburgovac poslao je diljem Evrope. Odazvale su se jake čete križara iz Francuske pod vodstvom Ivana, grofa od Neversa. U pomoć dolaze i Nijemci pod vodstvom Ruprechta Falačkog. Neki su Englezi sudjelovali u ovom pohodu, a bilo je i nešto plaćnika iz španjolskih i talijanskih komuna. Prije se mislilo da je velik broj Engleza sudjelovao u boju, ali suvremeni izvori to ne potvrđuju. Najveći je broj bio Madara, a bilo je i Poljaka, Čeha i Rumunja (Vlaħa). Brojnost savezničke vojske različito se procjenjuje, od deset do sto tisuća.⁴³ Dvojica francuskih odličnika, De Kusi i De Bar došli su do Venecije. Tu su od Mlečana zatražili da ih povezu na svojim galijama u Senj, odakle će dalje kopnom krenuti u susret Žigmundu. To je i učinjeno.⁴⁴ Mnogi ugarski i hrvatski odličnici također su se priključili pohodu. Tu je hrvatski ban Nikola Gorjanski s bratom Ivanom, Ivan Morović s bratom Dionizijem te Stjepan Lacković, bivši hrvatski ban. Pohodu se pridružilo i mnogo plemića i pučana iz Dalmacije, poimence se spominje Trogiranin Nikola Andrijević. Dalmatinske komune podigle su svoju mornaricu. Zadar je tako 20. VII. 1396. poslao na istok naoružanu galiju. Austrijske čete pod grofom Hermanom II Celjskim i trupe vlaškog vojvode Mirče kompletirale su sastav križarske vojske koja je u velikoj bici kod Nikopola 25. IX. 1396. doživjela težak poraz. Kralj Žigmund se s bojišta jedva spasio bijegom te se zaobilaznim putem preko Bospora vratio u zemlju.⁴⁵ U Dubrovniku mu je priredjen svečani doček, darivan je s 2000 dukata te mu je isplaćen danak za dvije godine unaprijed.⁴⁶ Križarski pohod na Nikopol bio je jedan od posljednjih ozbilj-

⁴³ V. Klaić, *Povijest Hrvata II*, Zagreb 1980, 320 – 321; A. S. Atiya, *The Crusade in the Fourteenth Century: A History of the Crusades III*, 1975, 22; C. L. Tipton, *The English at Nicopolis*, *Speculum* XXXVII, 1962, 528 – 540.

⁴⁴ Šišić, *Bitka kod Nikopolja* (25. septembra 1396), *Glasnik Zemaljskog muzeja* 8, 1896, 70 – 71. Šišić navodi da je isprava o dolasku križara u Senj štampana u: J. Delaville Le Roulx, *La France en Orient au XIVe siècle: Expéditions du Maréchal Boucicaut*, sv. 2, Paris 1886, 25. Nažalost, ovaj mi izvor nije bio dostupan.

⁴⁵ G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, tom X vol. II, Budae 1834. 340 – 344; Ivan Turčanski (Joannes de Thwrocz), *Chronica Hungarorum* (izdao Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*), Tyrnaviac 1765, 360 – 364; V. Klaić, *Povijest II*, 321 – 322.

⁴⁶ *Chronica Ragusina Junii Restii* (Ab origine urbis usque ad annum 1451), *Monumenta...XXV*, *Scriptores II*, Zagreb 1893, 182. V. Klaić, *Povijest II*, 323.

njih pokušaja zapadne Evrope da izvede zajedničku akciju ofenzivnog tipa tradicionalnog načina u povijesti velikih ratova protiv islama.⁴⁷

Očito je da je dio križara iz Francuske prešao i dijelom našeg teritorija od Senja kroz unutrašnjost do tabora kralja Žigmunda. Sudjelovanje najodličnijih hrvatskih velikaša i mnogih dalmatinskih građana, od kojih se neki i poimence spominju, sudjelovanje brodovlja dalmatinskih komuna, sve to govori da je akcija bila brižljivo pripremana, vrlo jasno je izražena veza na relaciji kraljevska vlast-podanici, na kraljev poziv svi se spremno odazivaju. Nema podataka ni o kakvim sukobima s križarima iz drugih zemalja. Iz toga se može zaključiti da se Hrvati krajem 14. stoljeća, u situaciji kada turska opasnost i prisutnost postaje sve realnija, spremno odazivaju i prihvaćaju križarski pohod, čine njegov integralan dio, u koordinaciji i harmoniji s čitavom velikom evropskom vojskom kod Nikopola, dijeleći njezinu sudbinu. Valja pretpostaviti da su velikaši i dalmatinski građani bili u cjelini vrlo dobro upućeni u planiranje i svrhu ovog pohoda, da su znali za druge križare, njihove namjere i sastav, što se ogleda u potpunoj slozi inače heterogene križarske vojske. Teško je ocijeniti koliko je ovaj pohod kod stanovništva hrvatskog i slavonskog sela bio poznat, shvaćen i prihvaćen. Hrvatsko selo će se ubrzo samo naći neposredno ugroženo od Turaka i postat će bolno svjesno njihove opasnosti. I Dubrovčani su iskazali kralju na njegovu povratku visok stupanj lojalnosti. Do kraljeva povratka u Dubrovnik ništa se pouzdano nije znalo o njegovoj sudbini, pa je to otvorilo prostor za mnoge glasine i kombinacije. Šišić tvrdi da se u Hrvatskoj govorilo o tome da ako je kralj poginuo, treba naći drugoga, a ako je preživio i ostavio državu toliko dugo bez vlasti, treba pronaći boljeg vladara.⁴⁸ To nam govori da su stanovnici Hrvatske bili vrlo ogorčeni tim porazom, razočarani u kralja i neuspjeh križarske vojske. Manifestira se odlučnost da se unatoč teškoćama konsolidira državni organizam i bolje pripremi za nastavak obrane od Turaka.

15. stoljeće nije donijelo smirenje hrvatskim zemljama od napada Turaka, već naprotiv. Turci sve češće i jače napadaju hrvatske zemlje te ih počinju postupno, dio po dio osvajati. U takvoj situaciji počinje borba za goli život. Padom Klisa 1537. cijeli hrvatski državni teritorij na jugu osvojen je od Turaka. Mletačka Republika u to vrijeme pruža slabu i manjkavu pomoć komunama pod njezinom vlašću u Dalmaciji. Njihovi su stanovnici gotovo potpuno prepušteni sami sebi.

Ulogu onih koji će pokušati mobilizirati evropsku javnost za pomoć u ovom očajnom stanju, pozivima na križarski rat protiv nevjernika-Turaka, koji prijete pokorenjem cijele Evrope, preuzeli su na sebe vodeći intelektualci-humanisti u dalmatinskim komunama. Upravo je začuđujuće koliko je tih umnih ljudi, visoko obrazovanih, evropski orijentiranih, često u službi mnogih evropskih dvorova, krajem 15. i u 16. stoljeću u dalmatinskim komunama. Njihov broj i značenje upravo su obrnuto proporcionalni teškom stanju njihove uže domovine. Blizak kontakt sa susjednom Italijom, maticom renesanse i humanizma, dao je značajne plodove. Ovi umni i školovani ljudi koriste priliku kad god je to bilo moguće da upoznaju ključne faktore evropske politike s teškim stanjem njihove domovine. Ti i takvi protuturski govori

---

⁴⁷ Atiya, n. dj., 26.

⁴⁸ Šišić, n. dj., 92.

održani su na više mjesta tijekom 16. stoljeća, pred papom, njemačkim carem, Nijemcima, Poljacima.⁴⁹ Mnoga ugledna imena Hrvatske i Dalmacije drže protuturske govore ili pišu pisma evropskim uglednicima: trogirski biskup Frano Marcello,⁵⁰ splitski nadbiskup Bernard Zane,⁵¹ Trogiranin Ivan Statilić – pisac, diplomat, član budimske akademije i vesprimski prepošt,⁵² Splićanin Marko Marulić – književnik,⁵³ Trogiranin Frano Andreis (Trankvil Andronik), pjesnik, političar i filozof,⁵⁴ Juraj Divnić, ninski biskup, svjedok krbavske bitke 1493,⁵⁵ modruški biskup Zadranić Šimun Kožičić Benja,⁵⁶ hrvatski velikaši Stjepan Posedarski,⁵⁷ Bernardin Frankopan,⁵⁸ Krsto Frankopan,⁵⁹ Vuk Frankopan⁶⁰ i Fran Frankopan⁶¹ te hvarski biskup Petar Cedulin.⁶²

U svakom od ovih govora ili pisama prisutni su značajni zajednički elementi: 1) podrobno se opisuju turska pustošenja i njihove posljedice, konstatira se stanje u ugroženom području kao vrlo teško i na rubu izdržljivosti, opisi s vremenom dobivaju na dramatičnosti,⁶³ 2) od onoga kome je govor ili pismo namijenjeno zahtijeva se pomoć, i to u opsegu koji ovisi o njegovoj mogućnosti, 3) pred papom i carem redovito se iznose zahtjevi za pokretanje općeg križarskog pohoda svih evropskih naroda u svrhu pomoći ugroženima na granici, a s krajnjim ciljem protjerivanja Turaka iz Evrope,⁶⁴ 4) ističe se uloga Hrvatske i Dalmacije kao branitelja čitavog

⁴⁹ Govori protiv Turaka, Preveo i uredio V. Gligo, Split 1983, 7 – 69.

⁵⁰ n. dj., 69 – 89.

⁵¹ n. dj., 89 – 123.

⁵² n. dj., 123 – 141.

⁵³ n. dj., 141 – 185.

⁵⁴ n. dj., 185 – 313.

⁵⁵ n. dj., 313 – 323.

⁵⁶ n. dj., 323 – 337.

⁵⁷ n. dj., 337 – 343.

⁵⁸ n. dj., 343 – 349.

⁵⁹ n. dj., 349 – 361.

⁶⁰ n. dj., 361 – 367.

⁶¹ n. dj., 367 – 377.

⁶² n. dj., 377 – 389.

⁶³ Tako naprimjer trogirski biskup Frano Marcello piše 1503. duždu: "... Ti doista užasno divlji neprijatelji s vrlo moćnom i spremnom vojskom i pješaka i konjanika, na sve strane pustošeći sve mačem i ognjem vrlo okrutno opljačkate do dana današnjega osobito trogirsko polje i sva susjedna mjesta, a također i ono sasvim malo i jedno što je još preostalo neprekidno se spremaju napasti..." (n. dj., 80). Splitski nadbiskup Bernard Zane u svom govoru na Lateranskom koncilu 1512. svjedoči: "... Otimaju sinove iz roditeljskog zagrljaja, a djecu s majčinskih grudi, siluju žene na očigled njihovih muževa, trgaju djevice iz majčina krila za svoju neprijateljsku požudu, stare roditelje kao beskorisne kolju pred očima sinova, mladiće uprežu u plug kao volove i sile ih da lemešom oru zemlju." (n. dj., 110 – 111). Stjepan Posedarski pred papom Leonom X vapi: "... već gubimo svaku nadu u naše spasenje, ako se ti ne pokažeš ono što jesi, namjesnik Spasiteljev. Vidimo, naime, da smo svakodnevno iz dana u dan sve više zlostavljani i kao da iz vatre tražimo vodu. Ali, jaoh, besmrtni Bože, gdje je istina? Gdje je ljubav prema pravdi? Gdje je ugovor o kršćanskom prijateljstvu?" (n. dj., 337.)

⁶⁴ Marko Marulić piše papi Hadrijanu VI: "... Gotovo je, vjeruj mi, s kršćanskom zajednicom ako svi iste misli, jednake vjere i složni u odluci ne združie svoju moć i snagu te, spojivši vojske i zavzavši ime Kristovo, zajedno ne krenu u rat i radije odaberu smrt nego da ikada robuju bezbožnoj krivoj vjeri." (n. dj., 170). Fran Frankopan opominje cara i njemačke knezove: "... A sada, ako složna srca i zajedničkim snagama

kršćanstva,⁶⁵ 5) upozorava se da je stanje neizdrživo i da će se Hrvati, ako traženu pomoć ne dobiju, morati svojevoljno prikloniti Turcima da bi izbjegli potpuno uništenje.⁶⁶ Međutim, osim lijepih i utješnih riječi Evropa nije tijekom čitavog razdoblja poslala nikakvu učinkovitu pomoć.

Prema shvaćanjima naših humanista, križarski rat je zajednička akcija evropskih naroda pod vodstvom pape ili cara protiv najezde nevjernika – Turaka. Iz toga se može vidjeti koliko je promjenu doživjela ideja križarskog rata kroz nekoliko stoljeća u našim krajevima. Od prvih križarskih ratova, pokrenutih prema Svetoj zemlji, razvoj je doveo do situacije da je samo jedan sastavni element misaonog sklopa križarskih ratova, motiv zajedničke kršćanske borbe protiv nevjernika, ostao prisutan. Usto, taj je element maksimalno naglašen.

Može se zaključiti da je u slojevima društvene elite kasnosrednjovjekovne Hrvatske i Dalmacije u velikoj mjeri prisutna svijest o potrebi pokretanja općevropskog, križarskog pohoda protiv Turaka. Ta je svijest posljedica neposredne turske opasnosti kojoj su Hrvati izloženi, a s druge strane reminiscencija na znane događaje iz prošlosti, značaj i cilj križarskih ratova u dotadašnjoj povijesti. Tu je ponovno isti veliki vjerski protivnik, islam, koji pod svojim jarmom drži toliko kršćanskih duša. Iz ovih redaka izbija gnušanje već i na sam spomen imena proroka Muhameda.⁶⁷ Vidi se da je kod pisaca protuturskih govora i pisama, pripadnika elite svog vremena, upravo religijski faktor, borba za očuvanje kršćanstva nasuprot islamu, glavni nivo kolektivne identifikacije i svijesti, na višem stupnju od osjećaja pripadnosti komuni, jeziku, narodu ili državi. Na taj način manifestira se dvojstvo. Oni su humanisti, visoko obrazovani, intelektualci novog kova, mnogi su laičke osobe, ali pritisnuti nevoljama apeliraju na Evropu u tipičnim srednjovjekovnim kategorijama (katoličanstvo, vjerski univerzalizam, križarski rat protiv nevjernika), što njihovim stavovima daje oznaku izrazite konzervativnosti. Koliko je to izraz neprevladanog dvojstva u njima samima, a koliko u nevolji i tadašnjim evropskim okolnostima jednostavno nisu mogli naći nešto adekvatnije? Ostalo stanovništvo hrvatskih zemlja bilo je neposredno ugroženo u svakodnevnom životu te se borilo za opstanak koliko je to bilo moguće. Koliko je u toj borbi običnih ljudi imao udjela vjerski motiv? Može se pretpostaviti da je nekog udjela imao, ali ne u tolikom opsegu kao kod elite tadašnjeg hrvatskog društva. Pomoć su svi stanovnici hrvatskih zemalja očekivali s nadom, a otvoreno je pitanje da li su im u borbi za opstanak vjerski motivi bili primarni ili je

---

svih ne budete branili svoj vlastiti spas i čitave kršćanske zajednice, bojim se da vam poslije neće preostati nikakvo mjesto za te prepirke." (n. dj., 373)

⁶⁵ Krsto Frankopan govori papi Hadrijanu VI: "... Sveti Oče! Hrvatska je predzide ili dver kršćanstva, a naročito pograničnih zemalja Koruške, Kranjske, Istre, Furlanije i Italije." (n. dj., 356)

⁶⁶ Bernardin Frankopan govori njemačkim staležima u Nürnbergu: "... Ako nas ostavite bez pomoći, jedno će se dogoditi od ovoga dvoga: ili će Hrvati primiti ponude turske i tako se podložiti, ili će ostaviti svoju postojbinu te se radije potucati po svijetu od nemila do nedraga nego da dodu u tursko ropstvo." (n. dj., 344). Šimun Kožić Benja upozorava papu Leona X: "... Ako se i u tome ona naša nesretna domovina razočara, ovo smo posljednji put preuzeli dužnost izaslanstva tvojoj Svetosti. Naši su, naime, ljudi prisiljeni da s Turcima sklope kakav savez ili mir i da im plaćaju danak." (n. dj., 333).

⁶⁷ Nadbiskup Bernard Zane u svom govoru o Turcima na Lateranskom koncilu kaže: "... To je neobično razuzdan narod. Misli da iskazuje najveće poštovanje svom gnjusnom Muhamedu progoneći kršćane, uništavajući ih i ubijajući." (n. dj., 110)

najjači faktor bio borba za golo samoodržanje, kad je čovjek spreman i na najveće žrtve. U takvom turobnom okruženju hrvatske zemlje ulaze u novo doba, koje će temeljito izmijeniti sliku hrvatskog društva u svim aspektima.

Kako su križari prihvaćeni od Hrvata i što su Hrvati o njima znali ovisilo je ponajprije o vremenu, različito u 11. stoljeću, različito u 13. stoljeću i kasnije. Razlike su između grada i sela, obale i zaleđa, između velikaša, svećenstva, gradskog patricijata i naroda. O Svetoj zemlji i događajima koji se tamo odigravaju znalo se malo i sa stanovitim zakašnjenjem, pretežno u krugovima svećenstva i ostale elite. S križarima se ostvaruje različiti intenzitet međusobnih dodira, s varijacijama od potpuno neprijateljskog do izrazito afirmativnog stava. Osim ovih križarskih pohoda, hrvatske zemlje su bile pozornica ili promatrači sličnih zbivanja. U izvorima onog vremena udomaćio se izraz križarski rat i za akcije koje su pojedini pape, vladari ili drugi feudalni moćnici provodili protiv raznih heretičkih pokreta u Evropi. U 13. stoljeću to će do osobitog izražaja doći na primjeru Bosne i s njom povezanih hrvatskih zemalja. Pojam križarskog rata afirmiran je u većoj mjeri upravo u vrijeme tih namjeravanih križarskih ratova na Bosnu i kasnije. Do 13. stoljeća kod većine ljudi je predodžba o svemu tome vjerojatno bila dosta maglovita. S prestankom ere križarskih ratova neće prestati i upotreba tog termina. Njime će se i dalje označavati akcije vođene u ime katoličke vjere protiv raznih hereza, šizmi, te protiv nevjernika. U hrvatskim zemljama i drugdje na Balkanu glavni protivnici postaju Turci, pa se motiv poziva na križarski rat protiv tih nevjernika, pripadnika islama, prenosi i u kasnija vremena. Velika nikopolska bitka 1396. predstavlja neuspješan pokušaj suzbijanja turske opasnosti udruženim kršćanskim snagama Evrope, s motivom križarskog rata u pozadini. Na kraju srednjovjekovne epohe, s Turcima pred vratima, onovremeni hrvatski intelektualci će u svojim apelima Evropi za pomoć neprekidno pozivati na križarski rat. Ti će apeli dobivati na učestalosti i dramatičnosti sukladno tome kako se Turci približavaju i osvajaju. Pritom je iz misaonog sklopa naslijeđenog od prvih križarskih ratova, pokrenutih prema Jeruzalemu, preuzet i maksimalno potenciran samo jedan element – motiv zajedničke borbe protiv nevjernika. Originalna ideja je tako prilagođena drugom vremenu i prostoru. U promijenjenim političkim okolnostima relevantni faktori evropske politike sve će se slabije odazivati na te pozive i u takvoj atmosferi hrvatske zemlje ulaze u novo i teško prijelazno razdoblje. Time je dovršen jedan historijski proces, a odjeci križarskih ratova u hrvatskim zemljama dobili su svoj posljednji i potpuno specifičan oblik.

Summary

THE REFLECTIONS OF THE CRUSADES IN CROATIA

Borislav Grgin

In this paper the author analyses the reflections of the Crusades upon the medieval Croatian society. Following the relevant historic sources the author gives a description of the events related to the passage of the Crusaders through Croatia 1096., with the destruction of Zadar in the Fourth Crusade, 1202., and with the king Andrew's journey to the Holy Land from Split, in the Fifth Crusade, 1217. He also analyses how did those events influence upon the mentality of the medieval Croats.

In the second part the author analyses how some events as persecution of the heretics in Bosnia in the 13th century, and the battle of Nicopolis 1396., were explained as the fight against infidel, i.e. Crusades. The author also analyses the speeches against Turks in the 16th century, as the latest reminiscence of the Crusades.

In the conclusion the author points out that the reflections of the Crusades in Croatia were various. There were differences, according to the place and to the time. The consciousness of the meaning of the words "Crusades" and "Crusaders" is firmly established during the 13th century, particularly as the consequence of the persecution of the heretics in Bosnia.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 20 000 HRD

Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo za znanost Republike Hrvatske
Industrogradnja, Zagreb, Savska c. 66 – potpomogla tiskanje rasprave
o Božidaru Magovcu

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb
Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1993.